

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839

Ενότητα 13: Μεταρρύθμιση και επανάσταση

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Το μεταρρυθμιστικό αίτημα	5
4. Μεταρρυθμιστικά προγράμματα.....	6
4.1 Η «νέα τάξη» του Σελίμ Γ΄	6
4.2 Οι μεταρρυθμίσεις του Μαχμούτ Β΄	7
5. Ελληνική Επανάσταση: η οθωμανική διάσταση	9
6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία	11

1. Στόχοι ενότητας

- Να γίνει κατανοητή η ανάδυση ενός λόγου για την ανάγκη μεταρρύθμισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Να παρουσιαστούν τα μεταρρυθμιστικά προγράμματα των σουλτάνων Σελίμ Γ΄ και Μαχμούτ Β΄.
- Να εξεταστούν οι επιτυχίες και αποτυχίες των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων.
- Να γίνει κατανοητή η οθωμανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Το μεταρρυθμιστικό αίτημα: Κυβερνητικά αδιέξοδα και αναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων τον ύστερο 18ο αι.
- Μεταρρυθμιστικά προγράμματα: Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των σουλτάνων Σελίμ Γ΄ και Μαχμούτ Β΄.
- Ελληνική Επανάσταση: η οθωμανική διάσταση: Η εθνική επανάσταση ως διέξοδος στα αδιέξοδα του οθωμανικού «παλαιού καθεστώτος».

3. Το μεταρρυθμιστικό αίτημα

Περί τα μέσα του 18ου αι. η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται σε μειονεκτική θέση έναντι των ευρωπαϊών αντιπάλων της και υφίσταται συνεχείς στρατιωτικές ήττες. Η κατάσταση αυτή οφείλεται τόσο σε ενδογενείς όσο και σε εξωγενείς παράγοντες:

- Το οθωμανικό κεντρικό κράτος έχει χάσει σε μεγάλο βαθμό τον έλεγχο των επαρχιών και εξαρτάται από τους προκρίτους-τοπάρχες (αγιάν) για εισοδήματα και στρατεύματα.
- Η χριστιανική Ευρώπη έχει μπει σε μια τροχιά ανόδου, επωφελούμενη από τον πλούτο των αποικιών, την παγκοσμιοποίηση του εμπορίου και τις επιστημονικές ανακαλύψεις.
- Τα ευρωπαϊκά καθεστώτα «πεφωτισμένης δεσποτείας» εγκαινιάζουν μεταρρυθμίσεις που αυξάνουν θεαματικά την αποτελεσματικότητα της κρατικής διοίκησης και του στρατού.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αι. γενικεύεται η αντίληψη στους κύκλους της πολιτικής ελίτ ότι χρειάζονται μεταρρυθμίσεις, ιδίως στο στράτευμα. Η έμπνευση για τις τελευταίες έρχεται αναγκαστικά από την Ευρώπη, πράγμα που δημιουργεί δυσaréσκεια στους συντηρητικούς μουσουλμάνους.

4. Μεταρρυθμιστικά προγράμματα

4.1 Η «νέα τάξη» του Σελίμ Γ΄

Το 1792 ο σουλτάνος Σελίμ Γ΄ (1789-1807) ανακοινώνει ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, το οποίο έγινε γνωστό ως «νέα τάξη» (*νιζάμ-ι τζεντίτ*) με στόχο την αναδιοργάνωση του στρατού και τη βελτίωση του μηχανισμού συλλογής των φόρων. Παράλληλα προσπαθεί να κατευνάσει τους συντηρητικούς κύκλους με την έκδοση διαταγμάτων που επιβάλλουν περιορισμούς στους μη μουσουλμάνους.

Ειδικότερα το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προέβλεπε:

- τη διάκριση των διοικητικών από τα στρατιωτικά καθήκοντα, ώστε να δημιουργηθεί ένα σώμα αξιωματικών του στρατού,
- την εκκαθάριση των γενιτσαρικών καταλόγων από εκείνους που δεν ήταν στρατιωτικοί αλλά είχαν απλώς αγοράσει έναν τίτλο μισθοδοσίας,
- μεγαλύτερη πειθαρχία, αλλά και κανονική μισθοδοσία στο στράτευμα.

Η αδράνεια του συστήματος και οι αντιδράσεις των κατεστημένων ομάδων οδήγησαν σε αποτυχία αυτή την προσπάθεια. Έτσι, το 1794 αποφασίστηκε η δημιουργία ενός νέου τακτικού στρατού. Στο πλαίσιο αυτό:

- εκλήθησαν σύμβουλοι και εκπαιδευτές από τη Γαλλία,
- ιδρύθηκαν σύγχρονες στρατιωτικές σχολές, ιατρική σχολή και υγειονομική υπηρεσία.

Εκτός του στρατεύματος, η μεταρρυθμιστική προσπάθεια επικεντρώθηκε:

- στην καταπολέμηση της διαφθοράς,
- στην ενίσχυση της κεντρικής διοίκησης μέσω της ίδρυσης μιας υπηρεσίας «σημαντικών υποθέσεων»,
- στη βελτίωση της διεθνούς θέσης της αυτοκρατορίας μέσω της ίδρυσης μόνιμων πρεσβειών στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες.

Οι μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν μεγάλη δυσαρέσκεια και αντιδράσεις. Τον Μάιο 1807, μετά από εξέγερση των γενιτσάρων στην Κωνσταντινούπολη, ο σουλτάνος καθαιρείται (θα εκτελεστεί λίγο αργότερα), ενώ ο *σεϊχουλισλάμης* εκδίδει γνωμοδότηση (*φετβά*) που κηρύσσει τις μεταρρυθμίσεις ασύμβατες με τον ισλαμικό νόμο.

4.2 Οι μεταρρυθμίσεις του Μαχμούτ Β΄

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια αναζωογονείται, αν και με ήπιο τρόπο, από τον Μαχμούτ Β΄ (1808-39). Ο σουλτάνος καταρχήν προσπαθεί να περιορίσει τη δύναμη των τοπαρχών, πράγμα που καταφέρνει περίπου ως το 1820. Σημείο τομής όμως είναι η βίαιη διάλυση του σώματος των γενιτσάρων το 1826 (μαζικές συλλήψεις και εκτελέσεις, εμπρησμοί στρατώνων κλπ.) και με παράλληλη δίωξη του τάγματος των μπεκτασήδων.

Η διάλυση των γενιτσάρων, η οποία χαρακτηρίστηκε επίσημα ως «ευτυχές γεγονός», είχε πολλαπλές συνέπειες. Όπως επισημαίνει ο Ντόναλντ Κουάτερτ:

«[η] ζωτικής σημασίας, από πολιτική σκοπιά, εξόντωση του σώματος των γενιτσάρων το 1826, πράξη που αφείρεσε τη στρατιωτική αντίδραση στη μεταρρύθμιση του στρατού, έχει προ πολλού επισημανθεί. Όμως έχει πρόσθετη οικονομική και κοινωνική σημασία. Στην Κωνσταντινούπολη, όπως και σε πολλές άλλες πόλεις, οι γενίτσαροι είχαν παίξει κομβικό ρόλο στην οθωμανική αστική οικονομία. Αυτοί οι κάποτε επαγγελματίες στρατιώτες είχαν μετατραπεί σε μια ομάδα που ήταν πρώτα από όλα τεχνίτες και μέλη των συντεχνιών, και μόνο συμπτωματικά βρίσκονταν στο στρατιωτικό μισθολόγιο. Οι πράξεις του σουλτάνου το 1826 αφόπλισαν τα μέλη των συντεχνιών των πόλεων και εξουδετέρωσαν τους πιο ισχυρούς και καλύτερα οργανωμένους συνηγόρους του προστατευτισμού. Έτσι, το γεγονός του 1826 έστρωσε τον δρόμο για την επακόλουθη εξέλιξη του οθωμανικού οικονομικού φιλελευθερισμού.»¹

Κυριότερες μεταρρυθμίσεις:

- ίδρυση τακτικού στρατού προς αντικατάσταση των γενιτσάρων, στα πρότυπα του *νιζάμ-ι τζεντίτ*,
- ίδρυση στρατιωτικών σχολών,
- επιβολή κεντρικού κυβερνητικού ελέγχου στα βακούφια,
- κατάργηση της πρακτικής να κατάσχεται η περιουσία των αξιωματούχων που καθαιρούνταν,
- δημιουργία υπαλληλικής ιεραρχίας και κανονική μισθοδοσία στους κρατικούς υπαλλήλους,
- δημιουργία κυβέρνησης σύγχρονου τύπου με κατανομή αρμοδιοτήτων σε υπουργούς,

¹ D. Quataert, «Η εποχή των μεταρρυθμίσεων, 1812-1914». Στο H. İnalcık και D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β΄: 1600-1914*, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011, σ. 392.

- ίδρυση διπλωματικής υπηρεσίας (Μεταφραστικό Γραφείο),
- βελτίωση ταχυδρομικής υπηρεσίας και επικοινωνιών,
- έκδοση κυβερνητικής εφημερίδας.

Η προσπάθεια συγκρότησης ενός συγκεντρωτικού κράτους τον 19ο αι. περνά μέσα όμως από ευρύτερες θεσμικές και πολιτειακές αλλαγές, που συμπεριλαμβάνουν τη διακήρυξη της ισονομίας των υπηκόων ανεξαρτήτως θρησκειύματος. Αυτό θα γίνει με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839-76). Ήδη πιο πριν ο Μαχμούτ Β΄ κινείται σε αυτή την κατεύθυνση και το 1829 επιβάλλει στους άρρενες υπηκόους να φορούν κοινό κάλυμμα κεφαλής (φέσι), χωρίς διαφοροποίηση θρησκειύματος (εξαιρούνται οι θρησκευτικοί λειτουργοί).

5. Ελληνική Επανάσταση: η οθωμανική διάσταση

Το σημαντικότερο γεγονός αυτής της περιόδου είναι η Ελληνική Επανάσταση, η επιτυχία της οποίας σηματοδότησε την απαρχή της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Επανάσταση του 1821 υπήρξε ταυτόχρονα ευρωπαϊκό και οθωμανικό γεγονός. Σε αντίθεση με άλλες εξεγέρσεις και αποσχιστικές ενέργειες εντός της οθωμανικής επικράτειας, στην Ελληνική Επανάσταση το υποκείμενο της εξέγερσης δεν ήταν μία περιοχή ή ένας χωροδεσπότης, αλλά ένας από τους υποτελείς χριστιανικούς λαούς, ο οποίος συγκροτήθηκε σε νεωτερικό έθνος. Οι Έλληνες διεκδίκησαν και πέτυχαν να δημιουργήσουν εθνικό κράτος. Όπως επισημαίνει ο Πέτρος Πιζάνιας,

«[...] η Επανάσταση ήταν απολύτως ανατρεπτική τόσο στα βαλκανικά όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και στο επίπεδο της ευρωπαϊκής γεωπολιτικής αλλά και ιδεολογικής τάξης όπως είχαν εγκαθιδρυθεί από το Συνέδριο της Βιέννης. [...] Ο χαρακτηρισμός της ως ανατρεπτικής είναι προφανές ότι αναφέρεται στην άκρως ρητή επιδίωξη ανατροπής της υφιστάμενης οθωμανικής και εκκλησιαστικής πολιτικής και ιδεολογικής τάξης και στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους. Από ιδεολογική άποψη, ο ανατρεπτικός χαρακτήρας της Επανάστασης τοποθετούσε τις κοινωνικές ομάδες που ηγήθηκαν καθ' όλη τη διάρκειά της στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής διαφωτιστικής και φιλελεύθερης πολιτικής ιδεολογίας, μάλιστα στη ριζοσπαστική εκδοχή της. Ήταν δηλαδή επανάσταση ενάντια στην οθωμανική τυραννία, τον εκκλησιαστικό σκοταδισμό, για την εμπέδωση των φυσικών δικαιωμάτων, δηλαδή της ελευθερίας οργανωμένης στο θεσμικό πλαίσιο ενός ανεξάρτητου κράτους. Και ταυτοχρόνως ήταν ανατρεπτική της γεωπολιτικής σταθερότητας που είχε αποφασιστεί από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις μετά την ήττα του Ναπολέοντα.»²

Το πλέγμα αιτίων και παραγόντων που οδήγησαν στην προετοιμασία και την έκρηξη της επανάστασης είναι πολύπλοκο και πολυδιάστατο. Καταλυτικό ρόλο έπαιξε πάντως η αίσθηση του αδιεξόδου που είχε δημιουργήσει στους χριστιανικούς πληθυσμούς, ιδίως στα μεσαία στρώματα, η κατάρρευση της κεντρικής εξουσίας στο Β' μισό του 18ου αι. και η αδυναμία της αυτοκρατορίας να ακολουθήσει τα πρότυπα των σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών. Η Ελληνική Επανάσταση στερέωσε την πεποίθηση για την αναγκαιότητα όχι απλώς των μεταρρυθμίσεων, αλλά κυρίως

² Π. Πιζάνιας, «Από ραγιάς έλληνας πολίτης: Διαφωτισμός και επανάσταση, 1750-1832». Στο Π. Πιζάνιας (επιμ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821: ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο/Τμήμα Ιστορίας, 2009, σ. 37-38.

της επιβολής κεντρικού ελέγχου και της ενίσχυσης της σουλτανικής εξουσίας. Υπήρξε έτσι ο καταλύτης για μια σειρά πολιτικών αποφάσεων που, σε συνδυασμό με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839-76), θα αλλάξουν τη φυσιογνωμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

İnalçık, Halil και Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β΄: 1600-1914*, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011.

Πιζάνιας, Πέτρος (επιμ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821: ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο/Τμήμα Ιστορίας, 2009.

Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

Zürcher, Erik J., *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μτφρ. Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004.